

FRIED ISTVÁN

A tragikus Forbáth Imre

„Nincs hazája ennek a költészetnek, nem tartozik semmi közösségbe, anynyira egocentrikus, hogy magában sem fér meg; a költő bizalmatlan minden-
nel szemben, saját érzéseivel szemben is, önmagát emészti.”

Akár mottóként írhatnók föl ezeket az 1930-ban, a *Nyugat*ban megjelent sorokat, Illyés Gyula találó jellemzését, amely Forbáth Imrének joggal nagyra tartott verseskötete ürügyén egy magatartást, egy értelmiségi típust körvonalazott. Forbáthról szólva ugyanis szólni lehet (lehetett) a XIX. század 70-es, 80-as éveiben és a századforduló tájékán született, kiábrándult, majd a radikális polgárelenességbe, a forradalmakba menekült, és onnan a kilátástalannak tetsző emigrációba kényszerült nemzedékről, Forbáth mellett Sinkó Ervinről, Lukács Györgyről, Gábor Andorról és másokról, akik különböző színvonalon, különféle etikai-elvi elkötelezettséggel áldoztak egy magasztosnak vélt Eszme előtt. Áldoztak hitet, olykor erkölcsöt, öntudatot, máskor költészetet. Áldoztak, azaz adtak föl, hogy az Eszme fegyelmezett (köz)katonájaként beálljanak abba a sorba, amelyről korábban talán azt sem tudták, hogy létezhet, de amelyről egyre makacsabbul, önáltatással úgy remélték, hogy valódi közösség.

Illyés Gyula elismeréssel beszélt a Forbáth-líra „eredendő izmosságá”-ról, „nyelvezetének erejé”-ről, „igaz emberség”-éről, megállapítván, hogy ez a költészet „a fiatal magyar líra egyik legfigyelemreméltóbb alkotása”.

A tehetség Forbáth esetében az olykor egyoldalú elkötelezettséggel színeződött át, a hetyke anarchista vonásokat később elfödte a történelem kihívásaira adott tisztes válaszok higgadtsága; és életének kalandos sorsfordulói feledteték vele *A költökhöz* egyetemes érvényűnek szánt szerepvállalását:

*„legyetek inkább kötélhányósok
lilaszínű mélységek fölött
kardnyelők és tűzevők
tragikus pojácák és repedthangú hisztriók
ha nem tudtatok szuronyok lenni ...”*

Halkabbá lett ez a líra az 1930-as esztendők végére, és máig eldöntetlen a kérdés: egészen kifáradt-e, vagy az erőszakosan önmagára parancsolt megbékélés következtében hallgatott-e el? Az avantgárd európai méretű elcsöndesedése, másoknál „klasszicizálódása”, „különbékéje” következtében múlt-e ki, vagy az Illyés Gyula által jól leírt magatartás, a hazára nem talál(hat)ás kétségbeesett-sége parancsolta vissza az Eszme szigorú Rendszerébe nem illő szavakat, képeket,

mielőtt azok megszülethettek volna. A fordulatot Kassák Lajosnál éppen úgy konstatálhatjuk, mint (hogy a csehszlovákiai magyar költészetnél maradjunk, tudomásul véve az esztétikai értékben mutatkozó különbséget) Földes Sándornál; és jöllehet, a szürrealizmus a cseh irodalomban szintén igyekezett átadni a helyét a korszakhoz a költők szerint inkább illő irányzatnak, a szlovák irodalomban az 1930-as évek végétől éppen a szürrealisták szegülnek szembe a hivatalossá minősült pszeudorealizmussal.

Tózsér Árpád (Illyés mondataira támaszkodva) talán a szükségesnél jobban, erőteljesebben hangsúlyozza a Forbáth-költészet „anacionális” jellegét, „nemzetek felettség”-ét, amelyet nem annyira a versek tematikájában, mint inkább a költő helyzetében és helyzettudatában vél megjelölni, ám lényeges mozzanatokat villant föl: nevezetesen a Prágában, cseh környezetben (tehát nem a *Prágai Magyar Hírlap* szerzőinek társaságában) élő, prágai egyetemen orvosi stúdiumokat folytató, majd cseh falvakban, városokban orvosi gyakorlatot folytató magányos költő „elidegenedettsége”-ről fogalmaz meg fontos téziseket Tózsér. Csakhogy — s ezt most már nem pusztán sejtjük, hanem tudjuk, vagy tudni véljük — az avantgárd „anacionalitás”-a nem azonos az Illyés által megfigyelt „hazátlanság”-gal; s aligha lehet minden kétséget kizáró bizonyossággal szembeállítani az egyébként is alaposabb körvonalazást igénylő „nemzeti irodalmi folytonosság”-ot az expresszionizmus emberközpontú, kiáltásigényű és valóban az egyetemesre célzó, de nemegyszer ürességbe rohanó irodalmával. Emellett a „nemzeti irodalmi folytonosság” igénye mindenekelőtt a konzervatív kritika szerzőinél fogalmazódott meg, szélsőséges esetben a „perzekutor-esztétika” képviselőinél, hiszen szerintük még Ady Endrének a régi magyar irodalomba ágyazott, Szenci Molnárt és a kuruc költészetet, a költői XVII. századot és Csokonait, Vörösmartyt, Berzsenyit újraértelmező, új összefüggések közé helyező lírája sem folytatás, hanem zsákutca, nem is szólva Füst Milánról, akinek költészetében a Berzsenyi-áthallásokat viszonylag kevesen tudatosították.

Illyés Gyulának azért van igaza, mert a Forbáth-líra mögött fölsejtlő költői magatartást látta és láttatta meg; azt a nem csak Forbáthra jellemző, Forbáthnál azonban a költészet közvetlen szókimondásával jelentkező mentalitást, amely valójában nem csupán és nem is mindig elsősorban a költők sajátja, viszont, amely szinte kivétel nélkül messianisztikus-prófétai gesztusokban, majd a csalódást leplező öncsonkításban, meghasadt tudatban, olykor az Orwell lejegyezte „kettős gondolkodás” által létrejött énkettőződésben figyelhető meg. Most, hogy kézbe kaptuk Forbáth Imre *Összegyűjtött írásainak* első kötetét, és benne elméleti igényű és vallomásjellegű értekezéseit, cikkeit, elmélkedhetünk azon, miféle lehetőségei voltak egy hazáját, államát, majd álmait vesztett, de anyanyelvéhez és anyanyelve kultúrájához ragaszkodó értelmiséginek a két háború között, forradalmak, menekülések, hányattatások és megcsalattatások viharai közepette; mit tehetett egy naiv, a politika útvesztőiben eltévedt, megtévesztett és önmagát megtévesztő költő 1919 és az 1960-as évek között, mikor a legfájdalmasabb csapások onnan sújtották, ahonnan a legkevésbé számított rájuk; mikor leghívebbnek tartott barátai bizonyultak árulóknak; mikor a remény az ő életében is csalfának és vaknak mutatkozott.

Tózsér érzékeli, hogy a Forbáth-költészet nagy fordulója magában hordozta az elhallgatás lehetőségét. „A költő, aki eddig gyakorlatilag már rég a szervezett munkásság oldalán állt, most versben, program tekintetében is melőlük áll, de mivel a műben a fordulatnak nincs oksági meghatározottsága,

a felismerés nem lesz megismeréssé, s a programból nem lesz megvalósulás . . .” Utána azonban Tózsér megismétli Forbáth magyarázkodását, azt tudniillik, hogy a „revoltáns kispolgár” (így a költő) képtelen volt áttörni a „melankóliával és rögeszmével vívó modern intellektuel művészeté”-t. Ezt valaha a sematikus irodalommagyarázat ekképpen mondta el: a művész nem tudott kilépni osztálykorlátai közül. S így Tózsér Árpád fontos dolgozata nem módosítja jelentős mértékben Forbáth kényszeredett önvallomását: a közösségre nem találás szubjektív tételének jogosultságát elfogadni látszik.

Az *Összegyűjtött írások* első kötetének fényében némileg másképpen fogalmazhatunk, és talán máshonnan is indíthatjuk elmélkedésünket. Ugyanis — ismételjük — a Forbáth-pálya, tehát nem csak a líra, az értekező próza, hanem a nem kevésbé tanulságos, tragikus fordulatokkal teli életút is, jellegzetesnek minősíthető, számos vonatkozásban nem egyedi. A már említett szerzőkéivel rokon vonásokkal rendelkezik: úgy érzem, a pályakép egésze jobban összevethető például Sinkó Ervinéével, mint a Duba Gyula által emlegetett Fábry Zoltánéval; és nem csupán azért, mivel Sinkóhoz hasonlóan az emigránsors képtelenségei, a kommunista mozgalom lélekcserélő ideje és az önemészítő szolgálat jegyében áll, hanem azért, mert míg Fábry esetében az életmű kristályosodási és kristályosítási pontjaként az antifasizmus kínálkozik (legyen szó antihitlerizmusról vagy kisebbségi jogvédelemről), addig Forbáth és társai esetében ilyen pont nem kínálkozik, az életpálya és életmű fejlődési alakzatai nem egymásból nőnek ki, ritkán alkotnak szerves egészet, sokkal inkább (hol eszmei, hol művészi szempontból) egymás tagadásai az egyes periódusok. Az *Optimisták* jövőorientáltsága, chiliasztikus hite, reményt sugárzó realizmusa nem folytatódik az *Egy regény regénye* szinte államregényt, majdnem negatív utópiát előlegező „realizmus”-ával, amely azt a karkai vízióból kinövő tételt látszik igazolni, hogy a valóság sokkal fantasztikusabb, sokkal inkább érintkezik a valóságon túli mezővel, mint az álmok irracionizmusa. Sinkó Ervin etikus elkötelezettsége szinte tagadása (mindenféle) mozgalmi elkötelezettségnek, egyben a mozgalom chiliasztikus hitének is; így a messiásváró, valójában megalomániás elképzelés a világforradalom boldog holnapjairól legfeljebb az ifjúság túlaradóan és felelőtlenül reménykedő ünnepnapjaiban lehet hitelt érdemlő élmény. Mások alárendelték gondolkodásukat a mind merevebbé váló mozgalom művelődéspolitikájának, és a művészetet, de a művészeket is igyekeztek az Eszme szolgálóivá kényszeríteni, megtagadván tőlük a kísérletezés, a képzelet, a szabad szó- és műalkotás jogát. Forbáth Imre *Művészet és szocializmus* című értekezésében elkeseredett utóvédharcokat vív, látszólag csupán a Proletkult, valójában a művész és a művészet lehetőségeit beszűkíteni igyekvő ideológiai gyakorlat ellen. Nem annyira az ideológia elméletét támadja, hiszen a sematikus látásmódot, a hivatalosan előírt stílusformációkat követelő ideológia aligha fogalmazott bármikor is elméletileg igényesen; s amikor Lukács György egy szűkkeblűen értelmezett Balzac- vagy Thomas Mann-képet vázolt föl, amikor Gorkijnak nem legszínvonalasabb műveit állította példaképnek, amikor felnagyította és egyoldalúan interpretálta az expresszionizmus valóban vitatható téziseit az egyes és az általános összefüggéseiről, akkor (bármily finom részletmegfigyelésekkel) azt a kulturális gyakorlatot szolgálta, amelynek végeredményét a negatív utópiák ábrázolták, egy, a művészetek helyét ridegen és voluntarisztikusan kijelölő hatalmi megfontolás szempontjait érzékeltetve. Forbáth elfogadta azt, ami saját költészetének kimúlását fogja okozni; bár nem hisz a „plakátragasztás és röplaposztogatás” művészetvoltában,

és megkísérli, hogy összebékítse egymással az „örök érvényű” művészet elképzelését az időszerűséget a művészi megjelenítés feladatául hirdető nézetekkel. „Minden igazi művészet aktuális [...], hiszen végső fokon nem más, mint az embernek a valóságra, annak megváltoztatására, fejlesztésére irányuló visszahatása...” Másfelől viszont „a nagy emberi konstansok végigkísérik az embert egész történelmén, s azért az ezt tartalmazó művészet, ha igazán tartalomformailag nagy értékű, nem avulhat el gyorsan, és szépsége töretlenül hat az emberi lélekre sokszor évszázadokon és évezredekken keresztül...” Továbbá: „a történelmi fejlődésben a társadalmi valóság — ha magasabb fokon és lényegesen megváltozva is — többszörösen megismétli, reprodukálja önmagát, s a bizonyos mértékben hasonló korok művészetei hasonló jelleget mutathatnak”. De a fejtegetés részösszefoglalásául ott leleselkedik a fegyelem és a rendszer elméleti támaszának szegődött Forbáth saját költészetére is halálos ítéletet kimondó fenyegetése: „A társadalmi valóságra visszaható s azt megváltoztatni törekvő művészet nem csak a ma erőit mozgósítja e célból, hanem a múlt művészetéből is mindazt, ami formatartalmi sajátosságai következtében mai, konkrét társadalmi feladatának megfelelő.”

Igaz, e „megfelel”-ő művészeti alkotások körét Forbáth inkább tágabbra vonja, mint szűkebbre, fő törekvése mégis az, hogy az Eszme szolgálatán belül található területre zsúfolja azt, amit egy nála következetesebben egyoldalú, immár művészetszemléletnek sem nevezhető gondolatiság kitagadni, megbélyegezni igyekezett (sajnos, nagy energiával és nem csekély sikerrel). Amit Forbáth nem tart vitathatónak: a művészet, az irodalom elkötelezettsége; s amit veszedelmesnek érez: „ne tessék merev tézisekkel, dogmákkal kormányozni, dirigálni akarni. Több óvatosság, több lojalitás, több szabad véleménycsere többet fog használni, mint a nagyképűen cirkalmazott tézisek és rezolúciók...” Szerinte a „művészetelméletnek még nem volt Marx Károlya”, viszont ez lehetőséget ad feltételeznünk, hogy ez a taktikai megfontolásból leírt mondat előlegezi: amennyiben a művészetelméletnek megszületik, színre lép a maga Marx Károlya, várható lesz: „a polgárság züllött, anarchikus művészetpolitikája” helyébe a helyesnek tartható művészetpolitika lép, amely megnyeri az Úgynek a művészetet és a művészeket. S ha Forbáth még 1964-ben is hitet tett (a maga módján, leírva a tiszteletköröket az uralkodó művészetpolitika előtt) az avantgárd költészet és a szürrealizmus mellett, saját költészetének dinamikus anarchizmusát, *merészségét és korlátatlanságát (Március elsején című verséből idéztem!)* képtelen volt saját elvárásaival összeegyeztetni, és a maga szempontjából végzetesnek bizonyuló lojalitással felelt az ideológia követelményeire: elhallgatott költőként. Költői korszakának ez az elhallgatásos periódusa (amely élete végéig tart) szerves része; annak a csódnak a beismerése, még ha kimondatlanul is, amely Lukács Györgyöt szüntelen önkritikákra, korábbi, hajlékonyabb álláspontjának feladására, vagy Sinkó Ervint a következtetések fájdalmas levonására készítette. Forbáth, a költő meghalt, amint Forbáth, a teoretikus megszületett. Mert Forbáth, a költő Kassák nikkelszamovárjának nyomába eredt, az apollinaire-i invention és aventure (lelemény, kaland, Radnóti Miklós tolmácsolásában) hívéül szegődött. De Forbáth, a teoretikus „Lenin és Sztálin” bölcs (?) szavait vigyázta, és az apollinaire-i költészetből csupán az ordre és a tradition (a rend és a hagyomány) „igéit” vallotta a magáénak. Forbáth, a költő Šaldát irigyelte a csehektől, a minőség és a művészség kérlelhetetlen számonkérőjét, az „avantgárd mozgalom legmegérettőbb „esztétájá”-t, és For-

báth, a teoretikus önmagát marasztalta el, mivel arra mutatkozott „hajlam”-a, hogy eltávolodjon a valóságtól a „formák merész, de üres játékaik” kedvéért.

Szinte hihetetlen ennek a lázadó költőnek az alkalmazkodása egy mindinkább életidegen, sémákban gondolkodó és ideológiai megfontolásokat a magáévá tevő szemlélethez. Nem az egyedüli, mégis meggondolkodtató Forbáth kíméletlenség tetsző leszámolója a sokak által dicsért, Illyéstől őszintén méltott lírával.

S a későbbi tapasztalatok: a londoni emigrációban elfoglalt ellentmondásos helyzet, az 1945 után történtek előlegeződése az Angliában székelő csehszlovák emigráció körében, csöndes, ám annál beszédesebb vitája Vladimír Clementisszel a szlovák—magyar kapcsolatok megítélése ügyében; megannyi árulkodó, de figyelembe nem vett jel az 1930-as évek közepétől kezdve. Vaksággal, rövidlátással kell-e vádolnunk Forbáthot? Netán megalkuvással, az események (kényserű) elfogadásával?

Ha csak órála volna szó, ha kizárólag ő került volna be a csapdába az 1930-as évekkel, 1945-tel vagy 1948-cal, ha pusztán egyetlen tehetséges költő vergődött volna egy alapvetően költészettelenes ideológia szorításában, mennyivel könnyebb lenne az értekező helyzete, hiszen személy és szerep megfeleltetéséről szólhatna, véletlen sorsfordulatok és szüntelen köztes helyzetek lehetőségeket szűkítő erőszakát mutathatná be; feladat, tehetség és realitás összeütközéseit kísérhetné nyomon. Forbáth, a magyar ajkú költő cseh környezetben élt, alig érintkezett a csehországi és a szlovákiai magyar irodalom „polgári”-nak bélyegzett képviselőivel, a magyarországi alkotók közül elsősorban Illyés Gyulával volt kapcsolata, Kassákéktól korán elszakadt, és inkább Barta Sándorral tartott; családjától haraggal vált el, egészen fiatalon hazájától is. Kivel és mivel azonosult volna? Magyar nyelvűsége, Ady-élménye, Kassákhöz tartozása idegenné tette Prágában; hiányos műveltsége, tájékozatlansága fogékonnyá az izgalmas cseh szellemi élet iránt, ám csehül még nemigen tudhatott; zsidósága pedig (és részvétele a Tanácsköztársaságban) lehetetlenné tette visszafelé az utat Magyarországra. „Se otthonom, se államom” — jellemezte keserű iróniával ezt a helyzetet Gábor Andor, aki ezen túl még feleséget és sikert, fordítóként és kabarészerzőként jó nevet hagyott maga mögött. Magányra ítélt a baráti társaság közepette is, kilépve a tagadás gesztusai mögül egy vágyott mozgalom felé haladva, fiatalon megtapasztalva százados fogalmak kiüresedését, eszmék csődjét és nemes szándékok bukását, átfordulását önmaguk ellentétébe: ilyen élményekkel kellett új életet kezdenie, egzisztenciát teremtenie, egy hazájában száműzött, új hazájában egyelőre értetlenséggel fogadott költészetet folytatnia, kiteljesítenie. Forbáth úgy érkezett Prágába, hogy sehová sem tartozott; sem kötelezései, sem kötelezettségei nem voltak, csupán csalódásai: családban, környezetben, hazában, világban, be nem következett világorradalomban. Helyzetét (Alfred Weber kifejezését kölcsönkérve) Karl Mannheim (azaz Mannheim Károly) szavaival jellemezhetjük: *freischwebende Intelligenz*, amely Gáll Ernő fordításában *szabadon lebegő értelmiségnek* hangzik, másutt *társadalmilag el nem kötelezett értelmiségként* aposztrofáltatik. Gondolkodása utópisztikus jellegű, azaz olyan, amelyben nincsen a környező tudattal megfelelés. Valaha az újrakeresztelők orgiasztikus jobb jövő várása-elképzelése állt ennek jegyében, majd utópisztikus volt a gondolkodása a liberális-humanitárius eszmékben hívőknek egy igazságosabb társadalmi rendről, a konzervatív eszmevilág sem idegenkedett az utópiától, végül a szocialista-kommunista eszme hirdette meg a szabadság és egyenlőség

birodalmát, ugyancsak a távoli jövőbe helyezve az időpontot, bár — jellemző módon — konkrétan megfogalmazott periódusra, nevezetesen a kapitalista kultúra hanyatlásának korába. Ez az osztályából kiszakadt réteg, ez a magát gyökereitől eiszakító értelmiség került a Tanácsköztársaság bukása után az emigrációba, és kezdte el keresni az újraazonosulás módozatait, amelyet 1919. március 21. után, rövid időre, megtalálni vélt. Gáll Ernő ekképpen interpretálja Mannheim tételét. „... a viszonylag szabadon lebegő értelmiségi tudatát és magatartását megszabó tényezők elsődlegesen a társadalomban fellépő, gyakran ellentétes nézőpontokat felölélő szellemi közegben találhatók.” Majd még tanulságosabban efféle következtetést von le a szerző:

„Az értelmiséget adottságai alkalmassá teszik arra, hogy egy dinamikus szintézis megvalósítójává, egy totális perspektíva körvonalazójává váljék. Legkiválóbb képviselői — társadalmi helyzetükből következően — képesnek bizonyultak (egyfajta sajátos társadalmi érzékenység megtestesítőiként) „ráhangolódni” az érintkező-ütköző társadalmi erőkre. Ezért is csatlakozhattak a különböző osztályokhoz. Ezért tudtak alkalmazkodni a legváltozatosabb nézőpontokhoz, és — Mannheim szerint — egyedül ők voltak abban a helyzetben, hogy szövetségeseiket megválasszák.”

Fejtegetéseink szempontjából több lényeges mozzanatot emelhetünk ki, és illeszthetjük rá Forbáthtal kapcsolatos gondolatmenetünkre.

Ama szabadon lebegő értelmiség két típusával találkozunk az „írastudók árulása” periódusában. Az egyik féltékenyen őrzi függetlenségét, igyekszik gögös magányba vonulni, elméletet szerkeszt magának arról, hogy mindenféle csatlakozás bármely párthoz, mozgalomhoz létében fenyegeti a művész alkotómunkáját, az elkötelezettséget azonosítja egy adott ideológia szolgálatával. Akár tipikusnak nevezhetnők Márai Sándornak egy 1935-ből származó önéletrajzi vallomását: „Nem hiszek többé abban, hogy valamilyen cél, vagy eszme, vagy program érdekében kell élnem és halnom.”

Valószínűleg még jellegzetesebb képlet az elkötelezett művész. Mindenestre elgondolkodtató, hogy a XX. század szélsőséges ideológiái, az emberi léte, az emberi méltóságot fenyegető eszmei-hatalmi megfontolások mennyi bölcs, ravasz, indulásukkor feltétlenül tiszta gondolkodót, értelmiségit tudtak hívükül, szószólójukul megnyerni. Milyen könnyedén adták oda magukat az értelmiségiek az ideológia csábításakor; mennyire elhitték és vallották ama jelszavakat, amelyek mögött nyers és valójában értelmiségellenes valóság rejtett; mennyire hagyták magukat félrevezetni az igazság hajdani bajnokai, az emberebb világ egykori hírnökei, a gondolatszabadság és művészi függetlenség múltbeli számonkérői. Megfontolást érdemel az is, hogy a művészi kísérletek, olykor az „izmusok” élharcosai mily készséggel csatlakoztak a művészi kísérletekben a hanyatló polgári világ tükröződését tételező művészetpolitikai csoportokhoz, még ha erőtlen vitákban régebbi álláspontjuk egy töredékét óvni szerették volna.

Talán Forbáth Imre sorsát is ebből az aspektusból érthetjük meg jobban. Nevezetesen arra figyelhetünk föl, hogy a világban kóborló, eszmék és művészi célkitűzések között tántorgó, hazátlan és otthontalan költő bizonyosságra, közösségre, célra akart lelni. A sehová igazán be nem fogadott, az egykori ideáloktól végképpen elszakadt poéta szolgálatra vágyott, megrettenvén a teljes függetlenségtől, a társadalom szemébe nehéz igazságokat vágó „clown” totális szabadságától; az a veszély derengett föl előtte, hogy a semmibe lép; a tagadás izgalmának múltán az általa tételezett ellenpéldák, eszmei konstrukciók nem

kevésbé valók az utópiák ködös világából, mint azok, amelyeknek tartalmatlanságát éles szemmel figyelte meg.

A lényeg: az elszakadás, a kivonulás, egyben a kiüresedett fogalmak, formák elvetése. A magát túlélő konvenciók, műveltség típusok, társadalmi formációk elől menekül a XX. század elejének értelmiségije; az ő forradalma kezdetben a formáké, a művészi módszeré és magatartásé, majd az új közösséget hipotetikusan megteremtő, ideológia vezérelte társadalmi forradalomhoz csatlakozik. S a forradalmi hullám levonultával vagy őrzi a forradalom megszépített emlékét, vagy önként és művészi függetlenségét feladva valamely szélsőség szigorú és embertelen közösségében vél otthonra lel. Nemesgyszer láthatunk tragikusnak nevezhető pályafordulatot: miképpen fordul át egy szabad szellem szatirizáló jókedve vagy kísérleti poézise egy normatív poétika szabályrendszerét kielégítő írásbeliségbe. Vagy: hogyan lesz a társadalombíró észrevételekből, a múlt tagadásából egy totális hatalmi rendszer előkészítője. (Itt csak emlékeztetek Thomas Mann *Doktor Faustus*ára, amely a századelő német értelmiségijének útját mutatja a hatalom védte bensőségességtől az irracionálisra és hamis mítoszalkotásra át a szellemgyilkos és emberellenes diktatúra előkészítéséig.)

Forbáth Imre kötete, benne mindenekelőtt a közvetlen értékelhető szellemi környezetről, a magyarországi és a csehszlovákiai magyar irodalomról írt tanulmányai (és természetesen a már idézett *Művészet és szocializmus*) jelzik, miféle belső harcot kellett vívnia a művészi érzékenységgel rendelkező, de a Párt követelményeit szem előtt tartó Forbáthnak. Míg Karinthy Frigyes, Babits Mihály és Kassák Lajos tevékenységét együttérzéssel bírálja, Gergely Sándor regényeit „kiválók”-ként minősíti, rokonszenvvel ír mind a népi írókról, mind a *Szép Szó* köréről (József Attilának külön bekezdést szentel), de mindkét irányzatban talál elég kivetnivalót, s itt sem esztétikai szempontok az uralkodók, a *Viharsarok*, a *Puszták népe* és a *Bűntudat* „magas stíluskvalitásai”-t, „lírai hevületét, erkölcsi pátozsát” azért emeli ki, mivel e művek „a lelkek forradalmasítását nagymértékben elősegítették”-k. Ami pedig irodalomszemléletét és értékelési mércéjét illeti, ebben Fábry Zoltán (akit méltán tart nagyra) *Tíz szomorú magyar év* című írásának megállapításaihoz igazodik. Fábrynak nem ez a legjobb, legértőbb tanulmánya, a Forbáthtól is hangsúlyozott ideológiai pártszempontok határozták meg Fábry kiindulópontját, és az „ellenforradalmi ideológia”-val vívott harc során számos olyan megállapítás éktelenítette mind Forbáth, mind pedig Fábry értekezéseit, amelyek torz kép felrajzolódását segítették elő. Az elhamarkodott, túlzó nézetek az ideológiai szolgálat igyekezetében születtek. Nem azért, hogy egy mozgalom vezető ideológusaként vagy költőjeként szerezzenek érdemeket, hívőket, hanem pusztán azért, mert efféle irodalomszemléleti kezdeményezések érkeztek az ideológiát meghatározó tényezőktől. Forbáth viszonylag gyakran hivatkozik az *Új Hangra*, viszonylag hosszasan idézi Lukács György Ady-tanulmányát, büszkén emlegeti a Korunk teljesítményét, elutasítja (minden lehető alkalommal) az „ultrabaloldali csoportosulások kártékony nézeteit”, miközben még 1942-ben is lényegében könnyűnek ítéli meg Kosztolányi Dezső életművét a *Pardon* rovat miatt, nincsen egy jó szava sem a *Nyugatról* (amelyben méltatták az ő verseit), nem találhatjuk meg Móricz Zsigmondnak a nevét sem, miközben a „materiális dialektika elmélete és gyakorlata” számára a gondolkodás vezérfonala, és alkalmat lel arra, hogy Balázs Béla és Gábor Andor „szép versei”-t megemlítsen. Programjával, amely nem irodalmi, hanem egyetemes, minden bizonnyal nem csak a londoni emig-

ráció szűk magyar tábora értett egyet, hanem, ha egyáltalában tudomást szerezhettek volna róla, itthon is helyesléssel fogadták volna: „Egy szabad, független, boldog Magyarország a szabad Európa népei között, az őt méltán megillető helyen — a magyar géniuszok ősi programja — ez legyen a mi programunk is” (az előző bekezdésben Vörösmartyról és Széchenyiről volt szó). Konkretan pedig a magyarság Duna-völgyi elkötelezettségéről ír le tanulságos sorokat: „Az én krédóm egyszerű: csehek, szlovákok, magyarok jövője, a Dunamedence többi nemzetének jövője is attól függ, hogy okultunk-e saját történelmünkön. Ha okultunk és helyesen vontuk le a tanulságot, akkor hiszem, hogy nincs messze a kor, amelyben különböző népeink más és más nyelven együtt éneklik a szabadság dalát.”

S míg ezek a szép elvek Forbáth reménykedésének őszinte megnyilatkozásai, másutt eluralkodik a sematikus szemlélet: az 1942-es, *A mai Magyarország irodalma* című cikke felrója József Attilának, hogy utolsó korszakában a „harcos proletárhumanizmust egyre inkább a freudi mélypszichológia helyettesítette”, és ezért nem volt képes „egy viharálló koncepciót kiépíteni”, a *Nyugat* az utolsó évtizedben „teljesen elveszítette jelentőségét s üres, akadémikus orgánuma lett széplelkű, de gerinctelen írónak és sznob közönségének”, a *Magyar Csillag* „igen sápadtan ragyog”, Illyés Gyula *Magyarokja* „szószátyár próza”, de elmarasztaltatik Schöpflin Aladár is, a támadás egyik célpontja Szvatkó Pál (aki abba az *Apollo* című lapba is írt, amelyet Forbáth egyébként méltat); s így a cikk végén az új, demokratikus Magyarország követelése a szabad Európa perspektívájával nem hat meggyőzően, illetve előrevetíti annak árnyékát, ami bekövetkezett. Bekövetkezett annak ellenére, hogy Forbáth „szubjektíve” a legkevésbé sem akarta, hogy az történjék, ami Csehszlovákiában és Magyarországon egyként megtörtént. Ha ő demokratikus, egymással békében élő-kiegyező államokról gondolkodik, ha új alapokra helyezett cseh—szlovák—magyar viszonyokról töpreng, akkor az *Új Hang* szerzőitől átvett kifejezések ellenére valóban úgy hitte, hogy ez lehetséges, pártja, ideológiája, mozgalmá mindent el fog követni annak érdekében, hogy ne ismétlődhessék meg a két világháború közötti múlt szociális bűnsorozata, nemzetiségi problémája. Talán csak baráti vitának vélte azt, hogy a londoni emigráció körében Clementis nem fogadta el, illetve szigorú feltételekhez kötötte Forbáth ajánlatát a szlovák—cseh—magyar megbékélésre. Clementis álláspontja ugyanis az értekezőt inkább a Beneš meghirdette kassai kormányprogramra emlékezteti, s a Horthy-Magyarország bírálata ürügyén az egész magyarságtól múltrevíziót igényel, míg ezt a szlovákok részéről mellőzhetőnek tartja. Forbáth minden bizonnyal a „lenini nemzetiségi politika” és a kommunista ideológia deklarált egyenlőség- és demokráciaelképzelése bűvkörében élt, s az államfordulattól igazságosabb világ eljövételét remélte; az európai újrendezéstől pedig minden felet kielégítő és megnyugtató békeszerződést. Nem kevésbé utópisztikus ez az ábránd, mint az 1920-as esztendőek világforradalmas megváltásába vetett hite volt. Az 1940-es esztendők elején — világosított föl Varga Rózsa — Forbáth Imre nem kis energiával munkálkodott azon, hogy az államfordulat; az újrendezés idejére a csehszlovákiai magyarság számára kulturális programmal álljon elő, egyszerre megvalósítsa azt, amit az „első köztársaság” csak helyelközzel valósított meg.

Ismét fölteszük a kérdést: londoni emigrációja magányában (iskolaorvosként), a londoni magyarok körében ennyire naiv volt, ilyen mértékben titok volt a Sztálin—Beneš találkozó, illetve annak a magyarok számára vár-

ható hozadéka? Clementis kurta-furcsa válasza Forbáth cikkére nem nyitotta föl költőnk szemét?

Csakhogy Forbáth nem pusztán költő volt (egyre kevésbé volt az!), nem kizárólag értekező (amilyen mértékben azt a szerény publikációs lehetőségek megengedték), nem csupán elméletíró (nemigen jutott hozzá eredeti magyar anyaghoz, információi meglehetősen szegényeseknek bizonyultak), hanem mindenekelőtt és elsősorban *pártmunkás*. Olyan pártmunkás, aki életében először vélt közösségre találni; aki ebben a szolgálatban, Csehszlovákiában orvosként, illegális és legális találkozók szervezőjeként, egy jobb világra vágyódók csapattagjaként lelte meg otthonát, hazáját, harcának értelmét. Pártmunkás volt, aki hitt a pártnak, illetve csak a pártnak hitt, önmagának sem; aki az 1930-as esztendőök törvénytelenégeiről nem akart tudomást venni, mivel egyfelől a „burzsoá propaganda” rémhírterjesztésének tulajdonította, másfelől alárendelte egyéni meggyőződését az ideológiai és napi pártpolitikai megfontolásoknak. Így élte meg a Molotov—Ribbentrop-paktumot, valószínűleg illetékesen a szovjet—finn háborút is. S bár 1945 után szeretett volna visszatérni Magyarországra, engedelmeskedett a pártutasításnak, Csehországba települt át, ahol orvosként munkálkodott, majd a koncepciós perek idején érezhette a fenyegetést, a veszélyt, és legfeljebb a mellőzöttség védettségében reménykedhetett.

De a költő elhallgatott akkor, amikor egyéni hajlam, esztétikai célkitűzés, alkotókedv szembekerült az ideológiával, az Eszmével, az Üggyel. Igaz ugyan, hogy az 1930-as évekre kifáradni látszik, elnyugodni készül az európai avantgárd hullám, s a kötött formák ismét divatba jönnek, József Attila és Nezval egyként próbálkozik (s többnyire sikerrel) régi műfajok felújításával, a villoni ballada és a szonett kap új tartalmat és megoldási lehetőséget tollukon. Forbáth mindig is írt kötött formájú verseket, szonettet is: nem csak arról lehet szó: művészi okai voltak annak, hogy nála a váltás elmaradt. Illetve némi, erőtlen kísérlet történt a váltásra, arra, hogy expresszionizmusát, aktivizmusát egy közvetlenebbül lírai-hétköznapi „közérthetőbb” verstípussal cserélje föl. De mint *Művészet és szocializmus* című értekezéséből kitetszik, itt nem csupán a műfajcsere a tét. Nem pusztán az, hogy ugyanazt másképpen írja.

S ismét vissza a szabadon lebegő értelmiségihez. Akiknek egy része otthonra lelt ott, ahol szinte semmi nem emlékeztette arra, amit elhagyott. Nevezük általánosabb és eufemisztikusabb névén: a munkásmozgalomban. Vagy durvábban, amivé később lett: a pártmunkában, az ideológiában, amelynek nyilván a világforradalom volt a stratégiai célja (elég távoli ahhoz, hogy annak fénye beragyogja az éhezéssel, törvényteleniségekkel, munkatáborokkal és az emberi kapcsolatok megromlásával sötét közelebbi célt). Ennek a messze ragyogó célnak szolgálatában elfogadhatónak és követhetőnek bizonyult az ideológia, amely nagyon kevés lehetőséget adott a költőnek, a művésznek, a teoretikusnak. Valójában egyet: a haszonelvű irodalom megformálását. Versben, prózában és azt igazoló értekezésben. Forbáth csak ez utóbbit tudta megcsinálni, lírája újjá, szabvánnyá alakítását már nem. S most találgathatunk: összefüggésbe hozható-e elhallgatása a kilátástalan utóvédharcral, amelyet a Proletkult-hívők, a sematikus versben gondolkodók ellen vívott — a minőség érdekében; vagy a Forbáth-típusú lírának rosszkor jött, úgynevezett realizmusigény pártelvvé emelése nélkül is abbahagyta volna a költészetet? S ha mindkét tényezőnek szerep jutott ebben a folyamatban, ti. annak, hogy nem volt képes „termelési” kisverseket írni, s amúgy is apadt lírai ihlete, melyiket milyen mérvű rész illet?

Mert Teplice mint az életút végállomása, a hallgató Forbáth, aki kitörési kísérletei után megérti, az a dolga, hogy költőként ne csináljon semmit, még megérthető, elfogadható; magyarázhatjuk a mozgalmi struktúrával, a pártfegyelemmel, a szolgálat önkéntessé stilizált, belülről fakadó eszmévé álmódott igényével. De hogy titokban se térjen vissza az izgalmas kalandokban bővelkedő ifjúsághoz, hogy múlt ifjúság tündértava ne merüljön föl, legalább töredékesen, csak mint valamiféle méltányos önbírálat tárgya: ezt nem gondolhatjuk másképpen, csak mint önmagát felörlő vívódások eredményét. Az *avantgárd költészetéről — dióhéjban* című tanulmányában úgy szól a század első felének irányzatairól, mint aki messziről, kívülről tekint vissza; s bár menteni véli a menthetőt, a maga — bármily szerény — szerepéről nem ejt szót. A *szürrealizmusról* című tanulmányának értékelő szavait a kiábrándító befejezés érvényteleníti: „Számos alkotás viszont pozitív programot hirdet: egy felszabadított világot, melyben végre az emberiesség és szépség törvényei uralkodhatnak.” Persze, az 1960-as évek sem Magyarországon, sem Csehszlovákiában nem kedveztek az izmusok méltányos és kedvező értékelésének; különösképpen a csehszlovákiai magyar kritikában volt sok a tartózkodás; Forbáth kommunista elkötelezettsége és Fábry Zoltán jó véleménye tette lehetővé, hogy ismét kötettel jelentkezhessék, óvatosan adagolva a nevelésre és irányításra szoruló olvasónak az elvárt lírai alkotástól elütő és azt valamiképpen mégis megközelítő változatokat.

Amikor Forbáthnak minőségpárti elmékedései funkciót teljesíthettek volna, sem csehül, sem magyarul nem jelentek meg. Amikorra lírája újabb magaslatokra vihette volna költőjét, elhallgatott, el kellett hallgatnia. Amikor emigráns társaival vállvetve építhette volna a hidat Csehszlovákia és Magyarország között, diadalittas emigráns társai egymást túllícitálva rombolták szét még azt a keveset is, ami hajdani hídverésekből, ígéretekből megmaradt. Egy ember, akinek semmi sem sikerült? Legfeljebb a családra találás öröme. Nem kevés ez sem; csakhogy Forbáth nem így indult el az életben. Igen, a családra lelés is ott volt vágyai között. De bizonyára nem ezen az áron. Családjá nagyon szerette a szüntelen fáradozó orvosférjet és -apát, csak éppen a családfő anyanyelvét nem ismerte, így nem tudhatta: mibe került Egon Erwin Kisch barátjának, Illyés Gyula levelezőtársának, a néhány versével örök antológia-darabot szerző költőnek ez a fajta béke. Forbáth élete miként lett szüntelen be nem ismert vereségek sorozata; hogyan történhetett meg az, hogy egy kései értékelő címül ezt írja töprengései élére: *A tragikus Forbáth Imre*.

JEGYZET

FORBÁTH IMRE: Összegyűjtött írásai I. Vallomások, tanulmányok, esszék. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta VARGA Rózsa; bevezette: DUBA Gyula. Bratislava 1989. Madách Kiadó.

GÁLL Ernő: Kelet-európai írástudók és a nemzeti-nemzetiségi törekvések. Budapest 1987. Kossuth Kiadó.

TÓZSÉR Árpád: A problematikus Forbáth Imre. Irodalmi Szemle 1966. 33—38.
MÁRAI Sándor: Az élet eddig türelmes volt hozzám. Színházi Élet 1935. 43. sz. 116—117.

MANNHEIM Karl: Ideologie und Utopie. Frankfurt am Main 1952.